

Από τον Καρλ Μαρξ στον Εμιλιάνο Ζαπάτα

Η μαρξιστική κριτική της προόδου
και το σημερινό στοίχημα των κοινωνικών κινημάτων

Σ' αυτό το τέλος του 20ού αιώνα, η ιδεολογία της προόδου, του εκσυγχρονισμού και της εξάπλωσης (της αγοράς και της παραγωγής) χρησιμεύει, περισσότερο παρά ποτέ, στο να νομιμοποιεί ένα σύστημα κυριαρχίας του Βορρά πάνω στο Νότο, απεριόριστης συσσώρευσης κερδών από μια μικρή ελίτ και αυξανόμενης καταστροφής του περιβάλλοντος. Κάθε αναφορά σε όχι εμπορικές αξίες ή κριτήρια χαρακτηρίζεται «αρχαϊκή» και «εμπόδιο στον εκσυγχρονισμό».

Πώς οφείλει να τοποθετηθεί ο μαρξισμός απέναντι σ' αυτή τη συγκυρία; Ποια είναι τα θεωρητικά όργανα που διαθέτει, για να απομυστικοποιήσει αυτή την καινούρια μορφή φετιχισμού του εμπορεύματος; Ποιες είναι οι όψεις της μαρξικής κληρονομιάς που τον κάνουν ευάλωτο στον παραγωγισμό; Τέλος, τι πρέπει να σκέφτεται για τα κοινωνικά κινήματα που αντιστέκονται στην εκσυγχρονιστική εξάπλωση του κεφαλαίου;

Παρουσίασαν συχνά τον Μαρξ ως ένα στοχαστή αιχμάλωτο της ιδεολογίας της προόδου του 19ου αιώνα. Αυτή η κατηγορία, κάτω από αυτή τη γενική μορφή, δεν είναι ακριβής. Υπάρχει στον Μαρξ μια *διαλεκτική* αντίληψη της προόδου, που υπολογίζει και την απαίσια πλευρά της καπιταλιστικής νεοτερικότητας —πράγμα που τη διακρίνει ριζικά από απόψεις απλοϊκές (Condorcet) ή απολογητικές (Spencer) της βαθμιαίας και ακαταμάχητης βελτίωσης της κοινωνικής ζωής χάρις στο σύγχρονο πολιτισμό. Εκτός απ' αυτό, αυτή η διαλεκτική δεν είναι πλήρης και δεν ξεφεύγει πάντα από μια ορισμένη τελεολογία. Στην πραγματικότητα, η σκέψη του Μαρξ διασχίζεται από εντάσεις ανάμεσα σε δύο διαφορετικές αντιλήψεις της *διαλεκτικής της προόδου*.

Η πρώτη είναι μια εγγελιανή διαλεκτική, τελεολογική και κλειστή, προκατειλημμένα ευρω-κεντρική. Ο τελικός σκοπός, απαραίτητος και αναπόφευκτος, νομιμοποιεί τα «ιστορικά ατυχήματα» καθώς στιγμές της προόδου σαν ανοδικής σπείρας. Η «πανουργία της λογικής» —στην πραγματικότητα μια θεοδικία— επιτρέπει να εξηγήσουμε και να ενσωματώσουμε κάθε γεγονός (ακόμη και το χειρότερο) στο μη αντιστρέψιμο κίνημα προς την ελευθερία.

Αυτή η μορφή κλειστής διαλεκτικής —με ένα ήδη προκαθορισμένο τέλος— δεν απουσιάζει από ορισμένα κείμενα του Μαρξ, που μοιάζουν να θεωρούν την ανάπτυξη των πα-

ραγωγικών δυνάμεων— προωθημένη από τις μεγάλες ευρωπαϊκές μητροπόλεις — σαν πανόμοια με την πρόοδο, στο μέτρο που μας οδηγεί απαραίτητα στο σοσιαλισμό. Αρχεί να σκεφτούμε τα άρθρα του για την Ινδία του 1853. Σε αντίθεση με τους απολογητές της αποικιοκρατίας, ο Μαρξ δεν κρύβει καθόλου τα δεινά της δυτικής κυριαρχίας: «Η μιζέρια που επέβαλλαν οι Άγγλοι στο Ινδουϊστάν είναι ουσιαστικά διαφορετική κι ενός είδους απείρωσ πιο έντονου από όλα όσα μπόρεσε να υποφέρει το Ινδουϊστάν προηγουμένως». Αντί να φέρνει μια κοινωνική «πρόοδο», η καπιταλιστική καταστροφή του παραδοσιακού κοινωνικού ιστού χειροτέρεψε τις συνθήκες ζωής του πληθυσμού. Ωστόσο, σε τελευταία ανάλυση, παρά τα εγκλήματα της Αγγλίας, αυτή ήταν «ένα ασυνείδητο όργανο της ιστορίας», εισάγοντας τις καπιταλιστικές παραγωγικές δυνάμεις στην Ινδία και προκαλώντας μια αληθινή κοινωνική επανάσταση στην (αποτελεματωμένη) κοινωνική κατάσταση της Ασίας¹.

Στο δεύτερο άρθρο, «Τα μελλοντικά αποτελέσματα της αγγλικής κυριαρχίας στην Ινδία», ο Μαρξ διευκρινίζει τη συλλογιστική του: η αγγλική κατάκτηση της Ινδίας αποκαλύπτει, μέσα στην πιο γυμνή μορφή της, «τη βαθειά υποκρισία και τη συμφυή στον αστικό πολιτισμό βαρβαρότητα». Ωστόσο, η Αγγλία εκπληρώνει μια προοδευτική ιστορική αποστολή, στο μέτρο που «η αστική βιομηχανία και το εμπόριο δημιουργούν τις υλικές συνθήκες για έναν καινούριο κόσμο», το σοσιαλιστικό. Το διάσημο συμπέρασμα αυτού του κειμένου συνοψίζει τέλεια το μεγαλείο και τα όρια αυτής της πρώτης μορφής «διαλεκτικής της προόδου»:

«Όταν μια μεγάλη κοινωνική επανάσταση θα έχει εξισορροπήσει τ' αποτελέσματα της αστικής εποχής, την παγκόσμια αγορά και τις σύγχρονες παραγωγικές δυνάμεις και θα τις υποβάλλει στον κοινό έλεγχο των πιο προχωρημένων λαών, τότε μονάχα η ανθρωπίνη πρόοδος θα πάψει να μοιάζει μ' αυτό το αποκρουστικό παγανιστικό είδωλο που δεν έπινε το νέκταρ παρά μέσα στα κρανία των σφαιγιασμένων»².

Ο Μαρξ συλλαμβάνει ξεκάθαρα την αντιφατική φύση της καπιταλιστικής προόδου και δεν αγνοεί καθόλου την αιχμαίσα πλευρά της, τη φύση της: Μολόχ, που απαιτεί ανθρωποθυσίες· όμως δεν πιστεύει λιγότερο ότι η αστική ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων σε παγκόσμια κλίμακα —που προωθεί μια βιομηχανική δύναμη σαν την Αγγλία— είναι, σε τελευταία ανάλυση, ιστορικά προοδευτική (δηλαδή ευεργετική), στο μέτρο που ετοιμάζει το δρόμο για τη «μεγάλη κοινωνική επανάσταση»³.

Αυτός ο τύπος τελεολογικού και ευρω-κεντρικού συλλογισμού —που δεν είναι, κάθε άλλο παρά αυτό, ο μόνος που μπορούμε να βρούμε στα γραπτά του Μαρξ— χρησίμευσε ως βάση για το δόγμα το λεγόμενο «μαρξιστική ορθοδοξία» της Δεύτερης Διεθνούς, με την ντετερμινιστική αντίληψή της του σοσιαλισμού ως αναπόφευκτου αποτελέσματος της ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων (σ' αυξανόμενη αντίθεση με τις καπιταλιστικές παραγωγικές σχέσεις). Επέτρεψε επίσης την εμφάνιση «μαρξιστικών» θεωριών που δικαιολογούν την «προοδευτική» φύση της αποικιακής ή ιμπεριαλιστικής εξάπλωσης, από τους σοσιαλδημοκράτες οπαδούς του «εργατικού αποικισμού» ως την πρόσφατη υποστήριξη του ευεργετικού ρόλου του ιμπεριαλισμού από τον Αγγλο οικονομολόγο (που επικαλείται τον Μαρξ) Bill Warren. Τέλος, μπόρεσε να χρησιμοποιηθεί από το σταλινικό παραγωγισμό, που έκανε την «ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων» — μάλλον παρά τη δημοκρατική εξισορρόπηση της οικονομίας από τους εργαζόμενους —το κριτήριο της «δόμησης του σοσιαλισμού».

Η λογική αυτής της άποψης για την ιστορία μπορεί και συνοψίζεται σ' ένα ειρωνικό επίγραμμα του μεγάλου Άγγλου μαρξιστή ιστορικού E.P. Thompson:

«Όποιος και να είναι ο αριθμός εκείνων που ο αυτοκράτορας έσφαξε
ο επιστήμων ιστορικός
(παίρνοντας κιόλας σημείωση για την αντίφαση)
επιβεβαιώνει ότι οι παραγωγικές δυνάμεις αυξήθηκαν»⁴.

Αν αυτή η «προοδευτική» φιλοσοφία με ντετερμινίστικο κι οικονομίστικο χρωματισμό μπορεί κι αναφέρεται σ' ορισμένα γραπτά του Μαρξ, δεν υπάρχει λιγότερο σ' αυτόν μια άλλη, κριτική, μη τελεολογική και θεμελιωδώς ανοιχτή «διαλεκτική της προόδου». Πρέπει να σκεφτούμε ταυτόχρονα την ιστορία ως πρόοδο και ως καταστροφή, χωρίς να ενοούμε μία από (αυτές) τις όψεις, αφού η έκβαση της ιστορικής διαδικασίας δεν είναι προκαθορισμένη. Ένα σχόλιο του Frederic Jameson στο *Κομμουνιστικό Μανιφέστο* αποδίδει σωστά αυτή τη συλλογιστική: «Ο Μαρξ απαιτεί από μας, με δυνατό τρόπο, να κάνουμε το αδύνατο, δηλαδή να σκεφτούμε αυτή την ανάπτυξη (του καπιταλισμού M.L.) θετικά και αρνητικά συγχρόνως. Πρόκειται για έναν τρόπο σκέψης που θα ήταν ικανός να καταλάβει τα χαρακτηριστικά που μπορούν ν' αποδειχτούν απάισια του καπιταλισμού και ταυτόχρονα τον εξαιρετικό κι απελευθερωτικό δυναμισμό του μέσα σε μία μόνη σκέψη, και χωρίς να μετριάσουμε τη δύναμη καμιάς από τις δύο κρίσεις. Υποτίθεται ότι είμαστε σε θέση ν' ανυψώσουμε σ' ένα τέτοιο σημείο το πνεύμα μας, που θα ήταν δυνατό να κατανοήσουμε ότι ο καπιταλισμός είναι συγχρόνως ό,τι καλύτερο κι ό,τι χειρότερο συνέβη ποτέ στο ανθρώπινο είδος»⁵.

Αυτή η διαλεκτική βρίσκεται, για παράδειγμα, σε ορισμένα αποσπάσματα του *Κεφαλαίου*, όπου ο Μαρξ διαπιστώνει πως στον καπιταλισμό «κάθε οικονομική πρόοδος είναι συγχρόνως μια κοινωνική συμφορά», ή ακόμη, όταν παρατηρεί ότι η καπιταλιστική παραγωγή πλήττει τόσο τις ανθρώπινες υπάρξεις όσο και την ίδια τη φύση:

«Έτσι καταστρέφει και τη φυσική υγεία του εργάτη της πόλης και την πνευματική ζωή του εργαζόμενο στην ύπαιθρο. Κάθε βήμα προς την πρόοδο της καπιταλιστικής γεωργίας, κάθε κέρδος από γονιμότητα μικροπρόθεσμα, αποτελεί συγχρόνως μια πρόοδο μέσα στα ερείπια των διαρκών πηγών αυτής της γονιμότητας. Όσο περισσότερο μια χώρα, οι Ηνωμένες Πολιτείες του Βορρά της Αμερικής για παράδειγμα, αναπτύσσεται με βάση τη μεγάλη βιομηχανία, τόσο πιο γρήγορα επιτελείται αυτή η καταστροφική διαδικασία. Η καπιταλιστική παραγωγή δεν αναπτύσσει άρα την τεχνική και το συνδυασμό της διαδικασίας κοινωνικής παραγωγής, παρά εξαντλώντας συγχρόνως τις δύο πηγές απ' όπου αναβλύζει κάθε πλούτος: τη γη και τον εργαζόμενο»⁶.

Μέσα στο πλαίσιο αυτής της κριτικής παραλλαγής του ιστορικού υλισμού, σε ρήξη με τη γραμμική άποψη της προόδου, ο σύγχρονος αστικός πολιτισμός εμφανίζεται, σε σχέση με τις προ-καπιταλιστικές κοινωνίες, συγχρόνως ως ένα προχώρημα και ως μια οπισθοδρομηση. Εξού το ενδιαφέρον του Μαρξ και του Ένγκελς για τις εργασίες του Μάουρεν ή του Μόργκαν για τις «πρωτόγονες» κοινοτικές μορφές, από τις φυλές του Ιρινόκου ως τη γερμανική «Πορεία». Η ιδέα ότι ο σύγχρονος κομμουνισμός βρίσκει κάποιες από τις ανθρώπινες ιδιότητες του «πρωτόγονου κομμουνισμού» που καταστράφηκαν από τον πολιτι-

σμό το θεμελιωμένο στην ιδιοκτησία και το κράτος είναι ένα θέμα που διασχίζει πολλά από τα γραφτά τους.

Οι τελευταίες εργασίες του Μαρξ για τη Ρωσία είναι ένα άλλο βασικό ντοκουμέντο της μη γραμμικής και απαλλαγμένης από την ευρω-κεντρική κληρονομιά «διαλεκτικής της προόδου». Στη διάσημη απάντησή του στον Mikhailovsky (1877), κατακρίνει τις απόπειρες να «μεταμορφώσουν τον ιστορικό μου σχεδιασμό της γένεσης του καπιταλισμού στη δυτική Ευρώπη σε μια ιστορικο-φιλοσοφική θεωρία της γενικής ανάπτυξης, που επιβάλλεται από το πεπρωμένο σ' όλους τους λαούς, όποιες και να είναι οι περιστάσεις μέσα στις οποίες βρίσκονται». Και στα πρόχειρα γράμματός στη Vera Zassoulitsch, ο Μαρξ αντιμετωπίζει τη δυνατότητα ν' αποφύγει η Ρωσία τα βάσανα του καπιταλισμού, στο μέτρο που, χάρη σε μια ρώσικη επανάσταση, η παραδοσιακή αγροτική κοινότητα (*obschtchina*) θα μπορούσε να είναι η βάση μιας ιδιαίτερης ανάπτυξης προς το σοσιαλισμό. Βρισκόμαστε εδώ στους αντίποδες του εξελικτικιστικού και ντετερμινιστικού λογισμού των άρθρων για την Ινδία του 1853.

Το ζήτημα «κλειδί» μένει αυτό του *ανοίγματος* της ιστορικής διαδικασίας, που τα αποτελέσματά της δεν είναι καθορισμένα από τα πριν από ένα μη αντιστρέψιμο φορέα προόδου («την ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων»). Αυτό επιτρέπει να μείνει *μετέωρος* ο προσδιορισμός της ύστατης φύσης της καπιταλιστικής προόδου: το «χειρότερο» ή το «καλύτερο» στην ιστορία της ανθρωπότητας (για να ξαναπάρουμε τη φράση του F. Jameson), ο προθάλαμος της καταστροφής ή εκείνος της «μεγάλης κοινωνικής επανάστασης».

Πρόκειται για ένα πρόβλημα που κάθε άλλο παρά βρίσκει μια μονοσήμαντη απάντηση στον Μαρξ, αλλά τουλάχιστον στο *Κομμουνιστικό Μανιφέστο* επιβεβαιώνεται ξεκάθαρα ότι σε κάθε εποχή η πάλη των τάξεων μπορεί να τελειώσει είτε με μια επαναστατική αναδόμηση της κοινωνίας είτε με την κοινή ερείπωση των τάξεων που συγκρούονται. Αν εφαρμοστεί στη σύγχρονη πάλη των τάξεων, αυτό θα σήμαινε ότι η σοσιαλιστική επανάσταση δεν είναι η μόνη δυνατότητα και άρα είναι αδύνατο να εκφραστούμε από τα πριν για τον «προοδευτικό» ή τον «οπισθοδρομικό» χαρακτήρα της καπιταλιστικής ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων.

Στο μαρξισμό του 20ού αιώνα κυριάρχησε η πρώτη, ντετερμινιστική και οικονομίστικη παραλλαγή της θεωρίας της προόδου, τόσο στη Δεύτερη όσο και στην Τρίτη Διεθνή (μετά το 1924 εν πάση περιπτώσει). Αλλά βρίσκουμε παρ' όλ' αυτά ένα «ανορθόδοξο» ρεύμα, που ξαναπαίρνει τη διαίσθηση της «ανοιχτής διαλεκτικής» που σχεδίασε ο Μαρξ.

Η Ρόζα Λούξεμπουργκ ήταν η πρώτη που έβγαλε, ρητά, σημερινά συμπεράσματα με αφετηρία τη γενική υπόθεση που υπέβαλλε το *Μανιφέστο*: με τη διάσημη φράση της, *σοσιαλισμός ή βαρβαρότητα*, εγκατέλειψε, με τον πιο ριζικό τρόπο, κάθε ντετερμινιστική τελεολογία, διακηρύσσοντας τον ακαταμάχητο παράγοντα ενδεχόμενου της ιστορικής διαδικασίας—πράγμα που κάνει δυνατή μια θεωρία της ιστορίας που αναγνωρίζει επιτέλους τον «υποκειμενικό» παράγοντα. Η συνείδηση των καταπιεσμένων, η επαναστατική οργάνωσή τους και η πολιτική τους πρωτοβουλία δεν είναι πια απλώς—όπως στους υποτιθέμενους «ορθόδοξους μαρξιστές» Κάουτσκι και Πλεχάνωφ— παράγοντες που επιταχύνουν ή επιβραδύνουν την ιστορική πρόοδο, που η έκβασή της είναι ήδη προκαθορισμένη από «την αντίθεση ανάμεσα σε παραγωγικές δυνάμεις και σχέσεις», αλλά δυνάμεις *αποφασιστικές* για την

έκβαση της καπιταλιστικής κρίσης: προς την κοινωνική χειραφέτηση ή προς τη βαρβαρότητα. Αυτή η τελευταία έκφραση δε σημαίνει, στη Ρόζα Λούξεμπουργκ, μια αδύνατη επιστροφή στο παρελθόν, μια «οπισθοδρόμηση» σε προηγούμενα στάδια της κοινωνικής ανάπτυξης, αλλά μάλλον μια *σύγχρονη βαρβαρότητα*, που ο Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος πρόσφερε ένα παράδειγμά της στην πλανητική κλίμακα (άλλα ακόμη χειρότερα θ' ακολουθούσαν).

Η σκέψη του Λένιν κι εκείνη του Τρότσκι δεν είναι ολότελα απαλλαγμένες από τη βαριά κληρονομιά του «προοδεντισμού» και του παραγωγισμού της Δεύτερης Διεθνούς, αλλά, σ' ένα ορισμένο αριθμό ζητημάτων «κλειδιών», συνεισφέρουν με ουσιώδη μορφή σε μια διαλεκτική-κριτική άποψη της προόδου. Η θεωρία του ιμπεριαλισμού του Λένιν αντιμετωπίζει την παγκόσμια εξάπλωση του καπιταλισμού όχι σαν μια ευεργετική διαδικασία («σε τελευταία ανάλυση») ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων, αλλά πριν απ' όλα σαν μια εντατικοποίηση των πιο βίαιων μορφών κυριαρχίας πάνω στις αποικιακές ή ημι-αποικιακές χώρες και σαν πηγή πολέμων (διιμπεριαλιστικών) όλο και πιο δολοφονικών. Για να ξαναπάρουμε την εικόνα του Μαρξ από το άρθρο του για την Ινδία του 1853, το τερατώδες παγανιστικό είδωλο συνεχίζει να απαιτεί απεριόριστες ανθρωποθυσίες, αλλά, για τον Λένιν, δεν μπορεί πια να το συλλαμβάνουμε σαν «ασυνείδητο όργανο» της προόδου.

Όσο για τη θεωρία της διαρκούς επανάστασης του Τρότσκι, η μεγάλη συμβολή του είναι ότι εγκαταλείπει τον ευρω-κεντρισμό, σπάζοντας το μηχανικό δεσμό ανάμεσα σε επίπεδο των παραγωγικών δυνάμεων και σε επαναστατική ωριμότητα και προκηρύσσοντας χωρίς δισταγμό το «προνόμιο της αργοπορίας»: αντί ν' ακολουθεί μια γραμμική εξέλιξη —φεουδαρχία, αστική επανάσταση, ανάπτυξη του σύγχρονου καπιταλισμού, αύξηση των παραγωγικών δυνάμεων σ' έναν τέτοιο βαθμό που να μην μπορούν πια να συγκρατηθούν από τις παραγωγικές σχέσεις, σοσιαλιστική επανάσταση— το σοσιαλ-επαναστατικό κίνημα τείνει ν' αρχίζει στις λιγότερο αναπτυγμένες και λιγότερο σύγχρονες χώρες της περιφέρειας.

Οι εργασίες του Μαρξ και του Ένγκελς για τον «πρωτόγονο κομμουνισμό» ή την παραδοσιακή αγροτική κοινότητα δε βρήκαν μεγάλο απόηχο στον ευρωπαϊκό μαρξισμό, με εξαίρεση τη Ρόζα Λούξεμπουργκ, που τους αφιέρωσε το πιο μεγάλο μέρος από το μάθημά της *Εισαγωγής στην Πολιτική Οικονομία*. Προτείνει σ' αυτό το κείμενο δύο θέσεις απολύτως αιρετικές από την άποψη του εξελικτικιστικού δόγματος της προόδου: η περίοδος που κυριαρχείται από την ιδιοκτησία θα μπορούσε να μην ήταν παρά μια παρένθεση μέσα στην ιστορία της ανθρωπότητας, ανάμεσα σε δυο μεγάλες κομμουνιστικές εποχές, εκείνη του αρχαϊκού παρελθόντος κι εκείνη του σοσιαλιστικού μέλλοντος. Μέσα σ' αυτό το πνεύμα, εκφράζει τις ευχές της για μια συμμαχία ανάμεσα στο σύγχρονο ευρωπαϊκό προλεταριάτο και τους ιθαγενείς λαούς των αποικιακών χωρών, δηλαδή ανάμεσα στο σύγχρονο και τον αρχαϊκό κομμουνισμό, ενάντια στον κοινό τους εχθρό, τον ιμπεριαλισμό.

Χωρίς να γνωρίζει τα εν λόγω γραφτά της Ρόζας Λούξεμπουργκ, ο ιδρυτής του λατινοαμερικάνικου μαρξισμού, ο μεγάλος περουβιανός στοχαστής José Carlos Mariátegui, ανέπτυξε ανάλογες ιδέες. Το έργο του (ακόμη πάρα πολύ λίγο γνωστό στην Ευρώπη) περιέχει μια βαθιά πρωτότυπη αντίληψη του «ινδο-αμερικάνικου σοσιαλισμού», αποτελέσματος μιας συγχώνευσης ανάμεσα στο σύγχρονο προλεταριακό κομμουνισμό και τις ιθαγενείς κοινοτικές παραδόσεις, προ-κολομβιανής προέλευσης (πράγμα που ονόμαζε μ' ένα λίγο ακατάλληλο όρο: «κομμουνισμό ίνκα»).

Ωστόσο, η πιο σπουδαία απόπειρα μαρξιστικής κριτικής της ιδεολογίας της προόδου είναι χωρίς αμφιβολία το έργο —ολότελα ετερόδοξο— του Βάλτερ Μπένγιαμιν. Είναι ίσως ο μόνος που προτείνει στον εαυτό του ρητά την ανάπτυξη ενός ιστορικού υλισμού που θα είχε ριζικά καταστρέψει την ιδέα της προόδου (δες *Βιβλίο των Παρισινών Στοών*). Για τον Μπένγιαμιν, η επανάσταση δεν ήταν «αναπόφευκτη» κι ακόμη λιγότερο καθορισμένη από το επίπεδο των παραγωγικών δυνάμεων: αντιθέτως, την αντιλαμβάνοταν ως τη *διακοπή* μιας καταστροφικής «προόδου», που ο δείκτης της ήταν η αυξανόμενη τελειοποίηση των στρατιωτικών τεχνικών — δηλαδή, για να πάρουμε την εικόνα του, σαν σβήσιμο του φυτιλιού πριν η φωτιά της τεχνολογίας που έγινε ανεξέλεγκτη να προκαλέσει μια έκρηξη μοιραία για τον ανθρώπινο πολιτισμό (*Μοναδική Κατεύθυνση*).

Εξού και η «επαναστατική απαισιοδοξία» του, η αγωνιώδης έκκλησή του το 1929 για μια «οργάνωση της απαισιοδοξίας» από το κομμουνιστικό κίνημα, αφού, κατά την ειρωνική του φράση —και παράξενα προφητική— «δεν μπορούμε να έχουμε απεριορίστη εμπιστοσύνη παρά στην I.G. Farben και στην ειρηνική τελειοποίηση της Luftwaffe» (*Ο σουρρεαλισμός*). Ο Μπένγιαμιν αναγνωρίζει τη θετική συμβολή της ανάπτυξης των γνώσεων και των τεχνικών, αλλά αρνείται να τη θεωρήσει, εξ αυτού, ως ανθρώπινη πρόοδος. Χωρίς ν' αρνείται το δυναμικό χειραφέτησης της σύγχρονης τεχνολογίας, είναι ανήσυχος για την *κοινωνική εξισορρόπηση* της, για τον έλεγχο της κοινωνίας στις σχέσεις της με τη φύση. Η κοινωνία χωρίς τάξεις του μέλλοντος θα πρέπει να βάλει τέλος όχι μονάχα στην εκμετάλλευση ανθρώπου από άνθρωπο αλλά ακόμη σ' εκείνη της φύσης, αντικαθιστώντας τις καταστροφικές μορφές της σημερινής τεχνολογίας από καινούριους τρόπους εργασίας.

Αρνούμενος μια γραφή της ιστορίας με όρους προόδου —είτε πρόκειται για εκείνον του «πολιτισμού» ή των «παραγωγικών δυνάμεων»— προτείνει στον εαυτό του να την ερμηνεύσει από την άποψη των θυμάτων της, των τάξεων και λαών των συντριμμένων από το θριαμβευτικό άρμα των νικητών. Μέσα σ' αυτή την προοπτική, η πρόοδος του φαίνεται σαν μια *κακοποιός καταγίδα*, που απομακρύνει την ανθρωπότητα από τον καταγωγικό παράδεισο και που έκανε την ιστορία «μια μόνη καταστροφή, που συνεχίζει να συσσωρεύει ερείπιο πάνω σ' ερείπιο». Η επανάσταση δεν είναι πια η ατμομηχανή της ιστορίας, αλλά μάλλον η ανθρωπότητα που τραβά τα φρένα κινδύνου πριν το τραίνο να πέσει στην άβυσσο (*Θέσεις για την έννοια της ιστορίας*).

Ποιο είναι, σε σχέση με το ζήτημα της προόδου, το στοιχείο πολλών ανάμεσα στα πιο σπουδαία σημερινά κοινωνικά κινήματα; Πρόκειται γι' αυτά ακριβώς που αντιστέκονται —στο όνομα της υπεράσπισης του περιβάλλοντος, των συμφερόντων των εργαζομένων ή ορισμένων κοινοτικών παραδόσεων— στην καταστροφική λογική της καπιταλιστικής «προόδου», του αστικού βιομηχανικού πολιτισμού, της ανεξέλεγκτης ανάπτυξης των «παραγωγικών δυνάμεων», της απεριορίστης επέκτασης της συνολικής αγοράς, της παραγωγικής σπατάλης στην υπηρεσία της συσσώρευσης των κερδών. Μια αντίσταση που έχει για στόχο τόσο να διαφυλάξει τις τοπικές μορφές ζωής που απειλούνται από τον οδοστρωτήρα του «εκσυγχρονισμού», όσο και να εμποδίσει τον επιταχυνόμενο αγώνα δρόμου της ανθρωπότητας προς την καταστροφή.

Όλα τα κοινωνικά κινήματα που αντιστέκονται στη συνολική εξάπλωση του σύγχρονου αστικού πολιτισμού δεν είναι φορείς ενός παγκόσμιου ανθρώπινου συμφέροντος, κάθε άλλο παρά αυτό: πολλά ανάμεσά τους έχουν σκοταδιστικό χαρακτήρα, μισαλλόδοξο κι οπισθοδρομικό, όπως τα διάφορα εντεγκριστικά θρησκευτικά ρεύματα (που άλλωστε δε διατάζουν να κάνουν μια έντονη χρήση των πιο απαίσιων μέσων της σύγχρονης πολεμικής τεχνικής). Άλλα, αντιθέτως, έχουν ως προσανατολισμό να διαφυλάξουν το μέλλον της ανθρωπότητας και να συνεισφέρουν στη χειραφέτηση των καταπιεσμένων κοινωνικών τάξεων και κατηγοριών. Πρόκειται, στην πλειοψηφία των περιπτώσεων, για κινήματα με δυνατή γυναικεία συμμετοχή —συχνά ακόμη και πλειοψηφική— έστω και αν η διεύθυνσή τους βρίσκεται ακόμη κάτω από ανδρική επικυριαρχία. Αυτός ο εξαιρετικός ρόλος είναι το αποτέλεσμα μιας πιο μεγάλης ευαισθησίας των γυναικών στα ζητήματα του πλαισίου ζωής και στις απειλές ενάντια στο περιβάλλον; Ή αντιστοιχεί στη σχετική τους περιθωριακότητα σε σχέση με τους κύριους παραγωγικούς και τεχνολογικούς φορείς της νεοτερικότητας; Εκτός και αν πρόκειται πολύ απλά για την έκφραση του γεγονότος ότι οι γυναίκες είναι τα κύρια θύματα των ζημιών της καπιταλιστικής «προόδου».

Δεν πρόκειται αυτά τα κινήματα ούτε να δεχτούν ούτε ν' απορρίψουν συνολικά τη νεοτερικότητα και το βιομηχανικό πολιτισμό —αδύνατη επιλογή που προσπαθούν συχνά να τους επιβάλλουν— αλλά να κάνουν μια επιλογή με κοινωνικά και οικολογικά κριτήρια, που δεν έχουν καμιά σχέση ούτε με τους «νόμους της αγοράς» ούτε με τις απαιτήσεις της συσσώρευσης του κεφαλαίου ή τη μεγιστοποίηση των κερδών.

Ο μαρξισμός μπορεί πολλά να προσφέρει σε τέτοια κινήματα —άλλωστε, πολλά ανάμεσά τους τον ενσωματώνουν στη συλλογιστική τους— και, αντιστρόφως, μπορεί πολλά να μάθει μαζί τους. Θα ήθελα ν' αναφέρω μονάχα τρία παραδείγματα, με αφετηρία εμπειρίες τόσο των χωρών του Βορρά —την Ευρώπη, την Αμερική του «Βορρά»— όσο και του «Νότου», δηλαδή της Τριηπειρωτικής: Ασία, Αφρική, Λατινική Αμερική (μετά από την εξαφάνιση του «Δεύτερου Κόσμου», ο όρος «Τρίτος Κόσμος» δε σημαίνει τίποτα πια).

το πρώτο είναι το οικο-σοσιαλιστικό ρεύμα των προχωρημένων καπιταλιστικών χωρών. Σε ρήξη με την παραγωγικιστική ιδεολογία της προόδου —με την καπιταλιστική και/ή τη γραφειοκρατική (τη λεγόμενη του υπαρκτού σοσιαλισμού) μορφή της— και αντίθετο στην εξάπλωση ως το άπειρο ενός τρόπου παραγωγής και κατανάλωσης καταστροφικού για το περιβάλλον, αντιπροσωπεύει μέσα στον οικολογικό χώρο την πιο προχωρημένη τάση, την πιο ευαίσθητη στα συμφέροντα των εργαζομένων και των λαών του Νότου, αυτή που κατάλαβε την αδυνατότητα μιας «υποστηριγμένης ανάπτυξης» μέσα στα πλαίσια της καπιταλιστικής οικονομίας της αγοράς.

Το οικολογικό κίνημα γνώρισε τέσσερις στιγμές, σε μια κλίμακα όπου αυξάνει η σπουδαιότητα των στοιχημάτων: 1) η διαφύλαξη του τοπίου και των απειλούμενων ζωικών ειδών (η οικολογία του κάστορα)· 2) η αναζήτηση ανανεώσιμων πηγών ενέργειας· 3) η μάχη ενάντια στη μόλυνση του περιβάλλοντος (αέρας, νερό, εδάφη, ωκεανοί)· 4) ο αγώνας ενάντια στον κίνδυνο συνολικής οικολογικής καταστροφής (πυρηνικά, καταστροφή του στρώματος του όζοντος).

Η οικο-σοσιαλιστική συλλογιστική στηρίζεται σε δύο ισχυρά επιχειρήματα: α) ο σημερινός τρόπος παραγωγής και κατανάλωσης των προχωρημένων καπιταλιστικών χωρών, που

θεμελιώνεται σε μια λογική απεριόριστης συσσώρευσης (του κεφαλαίου, των κερδών, των εμπορευμάτων), σπατάλης των αποθεμάτων, επιδειχτικής κατανάλωσης και επιταχυνόμενης καταστροφής του περιβάλλοντος, δεν μπορεί με κανένα τρόπο να επεκταθεί στο σύνολο του πλανήτη, με κίνδυνο μέγιστης οικολογικής κρίσης· θεμελιώνεται άρα απαραίτητα στη διατήρηση και την επιδείνωση της έκδηλης ανισότητας ανάμεσα στο Βορρά και το Νότο, β) όπως και να έχουν τα πράγματα, η συνέχιση της καπιταλιστικής «προόδου» κι η εξάπλωση του πολιτισμού που θεμελιώνεται στην οικονομία της αγοράς —ακόμη και κάτω από αυτή τη μορφή βίαιας ανισότητας— απειλεί άμεσα, μικροπρόθεσμα ή μεσοπρόθεσμα (κάθε πρόβλεψη θα ήταν παρακινδυνευμένη), την ίδια την επιβίωση του ανθρώπινου είδους.

Η κύρια αδυναμία ορισμένων οικολογικών κινημάτων ήταν ότι αγνοούσαν την απαραίτητη σύνδεση ανάμεσα στον παραγωγισμό και τον καπιταλισμό, πράγμα που οδηγεί στην ανταπάτη ενός «καθαρού καπιταλισμού» ή μεταρρυθμίσεων ικανών να ελέγξουν τις «υπερβολές» του (όπως για παράδειγμα οι οικο-φόροι). Ή έτσι, παίρνοντας σαν πρόσχημα τη μίμηση, από τις ελεγχόμενες οικονομίες, του δυτικού παραγωγισμού, δε δικαίωσαν ούτε τον καπιταλισμό ούτε το «σοσιαλισμό» σαν παραλλαγές του ίδιου πρότυπου — επιχείρημα που έχασε πολύ από το ενδιαφέρον του μετά από την κατάρρευση του υποτιθέμενου «υπαρκτού σοσιαλισμού».

Η άρνηση αυτών των παγίδων κάνει την ανωτερότητα των οικο-σοσιαλιστών. Ενσωματώνοντας τα θεμελιώδη κεκτημένα του μαρξισμού —απαλλάσσοντάς τον κιόλας από την παραγωγικιστική σκουριά— κατάλαβαν ότι η λογική της αγοράς και του κέρδους (όπως και αυτή της τεχνο-γραφειοκρατικής αυταρχικότητας των πεθαμένων «λαϊκών δημοκρατιών») δε συμβιβάζονται με τις οικολογικές απαιτήσεις. Μια συνολική αναδιοργάνωση του τρόπου παραγωγής και κατανάλωσης είναι απαραίτητη, τέτοια που να θεμελιώνεται σε κριτήρια *έξω από την αγορά*: τις πραγματικές ανάγκες του πληθυσμού (όχι αναγκαία φερέγγυες) και τη διαφύλαξη του περιβάλλοντος. Με άλλους όρους, μια οικονομία μετάβασης στο σοσιαλισμό, «ξαναβαλμένη» (για να χρησιμοποιήσω το γνωστό όρο του Karl Polanyi) στο κοινωνικό και φυσικό περιβάλλον, αφού θεμελιώνεται στη δημοκρατική επιλογή των προτεραιοτήτων και των επενδύσεων από τον ίδιο τον πληθυσμό —και όχι από τους «νόμους της αγοράς» ή από ένα πολιτικό γραφείο παντογνώστη. Μια μετάβαση που οδηγεί σ' έναν εναλλακτικό τρόπο ζωής, σ' έναν καινούριο πολιτισμό πέρα από το βασίλειο του χρήματος, τις καταναλωτικές συνήθειες τεχνητά επιβεβλημένες από τη διαφήμιση, και την παραγωγή στο άπειρο εμπορευμάτων βλαβερών για το περιβάλλον (το ατομικό αυτοκίνητο!).

Ουτοπία; Με την ετυμολογική έννοια («πουθενά», «ου τόπος») χωρίς αμφιβολία. Αλλά αν δεν πιστεύουμε, μαζί με τον Χέγκελ, ότι «όλα όσα είναι πραγματικά είναι λογικά, και όλα όσα είναι λογικά είναι πραγματικά», πώς να σκεφτούμε έναν ουσιαστικό ορθολογισμό χωρίς να επικαλεστούμε ουτοπίες; Με τον όρο ότι θεμελιώνονται στις αντιθέσεις της πραγματικότητας και σε πραγματικά κοινωνικά κινήματα. Είναι η περίπτωση του οικο-σοσιαλισμού, που προτείνει μια στρατηγική συμμαχίας ανάμεσα στους «κόκκινους» και τους «πράσινους» —το εργατικό κίνημα και την οικολογία— και αλληλεγγύης με τους καταπιεσμένους κι εκμεταλλευόμενους του Νότου.

Τίποτα δε θα ήταν πιο ψεύτικο από το να θεωρήσουμε ότι τα οικολογικά ζητήματα δεν αφορούν παρά τις χώρες του Βορρά — μια πολυτέλεια των πλούσιων κοινωνιών. Όλο και

περισσότερο αναπτύσσονται στις χώρες του περιφερειακού καπιταλισμού —στο «Νότο»— *κοινωνικά κινήματα με οικολογική διάσταση*.

Αυτά τα κινήματα αντιδρούν σε μια αυξανόμενη επιδείνωση των οικολογικών προβλημάτων της Ασίας, της Αφρικής και της Λατινικής Αμερικής, ως συνέπεια μιας σκόπιμης πολιτικής «εξαγωγής της μόλυνσης» από τις ιμπεριαλιστικές χώρες. Αυτή η πολιτική βρίσκει άλλωστε μια «αχτύπητη» οικονομική «νομιμοποίηση» —από την άποψη της καπιταλιστικής οικονομίας της αγοράς— που πρόσφατα διατύπωσε ένας λαμπρός ειδικός της Παγκόσμιας Τράπεζας, ο Κοξ Lawrence Summers: οι φτωχοί κοστίζουν λιγότερο ακριβά! Για ν' αναφέρουμε τους ίδιους τους όρους του: «Το μέτρο των δαπανών της μόλυνσης της βλαβερής στην υγεία εξαρτάται από τα έσοδα τα χαμένα εξαιτίας της αυξανόμενης νοσηρότητας και θνησιμότητας. Από αυτή την άποψη, μια δεδομένη ποσότητα μόλυνσης βλαβερής στην υγεία θα έπρεπε να πραγματοποιείται στη χώρα με τις πιο χαμηλές δαπάνες, δηλαδή στη χώρα με τους πιο χαμηλούς μισθούς»⁷. Μια κινική διατύπωση που αποκαλύπτει πολύ καλύτερα τη λογική του σφαιρικού κεφαλαίου παρά όλοι οι παρηγορητικοί λόγοι για την «ανάπτυξη» που παράγονται από τους διεθνείς εμπορικούς οργανισμούς.

Βλέπουμε έτσι να εμφανίζονται στις χώρες του Νότου κινήματα που ο J. Martinez-Aliez ονομάζει «η οικολογία του φτωχού» ή ακόμη «οικολογικό νεο-ναροντισμό», δηλαδή λαϊκές κινητοποιήσεις για υπεράσπιση της αγροτικής γεωργίας και της κοινοτικής πρόσβασης στους φυσικούς πόρους, που απειλούνται με καταστροφή από την επιθετική εξάπλωση της αγοράς (ή του Κράτους), όπως και αγώνες ενάντια στη φθορά του άμεσου περιβάλλοντος που προκαλεί η άνιση ανταλλαγή, η εξαρτημένη βιομηχανοποίηση και η ανάπτυξη του καπιταλισμού (οι αγρο-μπίζνες) στην ύπαιθρο. Συχνά, αυτά τα κινήματα δεν ορίζονται ως οικολογικά, αλλά η μάχη τους δε διαθέτει λιγότερο μια καθοριστική οικολογική διάσταση⁸.

Είναι αυτονόητο πως αυτά τα κινήματα δεν αντιτίθενται στις βελτιώσεις που φέρνει η τεχνολογική πρόοδος: αντιθέτως, η ζήτηση ηλεκτρικού, τρεχούμενου νερού, αγωγών αποχέτευσης και αύξησης του αριθμού των ιατρικών βρίσκεται σε καλή θέση μέσα στο πρόγραμμα των διεκδικήσεών τους. Αρνούνται τη μόλυνση και την καταστροφή του φυσικού τους περιβάλλοντος στο όνομα των «νόμων της αγοράς» και των απαιτήσεων της καπιταλιστικής «εξάπλωσης».

Ένα πρόσφατο κείμενο του Περουβιανού αγρότη αρχηγού Hugo Blanco εκφράζει έξοχα τη σημασία αυτής της «οικολογίας των φτωχών»: «Σε πρώτη όψη, οι υποστηρικτές του περιβάλλοντος ή οι διατηρητές φαίνονται σαν ευγενικοί τύποι, ελαφρά τρελοί, που ο κύριος στόχος τους στη ζωή είναι να εμποδίσουν την εξαφάνιση των μπλε φαλαινών και των ακουδών πάντας. Ο κοινός λαός έχει πιο σπουδαία πράγματα για ν' απασχοληθεί, για παράδειγμα πώς να κερδίσει το καθημερινό ψωμί του. (...) Ωστόσο, υπάρχει στο Περού ένας μεγάλος αριθμός ανθρώπων που είναι υποστηρικτές του περιβάλλοντος. Βέβαια, αν κάποιος τους πει, “είσαστε οικολόγοι”, πιθανόν θ' απαντούσαν “οικολόγος (είναι) η αδελφή σου”... Και όμως: οι κάτοικοι της πόλης Ίλο και των γύρω χωριών, σ' αγώνα ενάντια στη μόλυνση που προκαλεί η Southern Peru Copper Corporation, δεν είναι υποστηρικτές του περιβάλλοντος; (...) Κι ο πληθυσμός της Αμαζονίας δεν είναι ολότελα οικολόγοι, έτοιμοι να πεθάνουν για να υπερασπίσουν τα δάση τους ενάντια στην καταστροφή; Όπως και ο φτωχός πληθυσμός της Λίμα, όταν διαμαρτύρεται ενάντια στη μόλυνση των νερών»⁹.

Ανάμεσα στις αναρίθμητες εκδηλώσεις της «οικολογίας των φτωχών», ένα κίνημα φαίνεται σαν ιδιαίτερα υποδειγματικό, από την εμβέλεια του συγχρόνως κοινωνική και οικολογική, τοπική και πλανητική, «κόκκινη» και «πράσινη»: η μάχη του Chico Mendes και της Ένωσης των Λαών του Δάσους σε υπεράσπιση της βραζιλιάνικης Αμαζονίας, ενάντια στο καταστροφικό έργο των μεγάλων γαιοκτημόνων και των πολυεθνικών αγρο-μπίζνες.

Ας θυμίσουμε, με συντομία, τις κύριες στιγμές αυτής της σύγκρουσης. Συνδικαλιστής αγωνιστής συνδεδεμένος με την Ενιαία Συνομοσπονδία των Εργαζομένων και οπαδός του καινούριου σοσιαλιστικού κινήματος που αντιπροσωπεύει το βραζιλιάνικο Κόμμα των Εργαζομένων, ο Chico Mendes οργανώνει, στην αρχή των χρόνων του '80, καταλήψεις γης από τους αγρότες που ζουν από τη συλλογή του καουτσούκ (seringueiros) ενάντια στους μεγαλογαιοκτήμονες (latifondistes) που στέλνουν τις μπουλντόξες τους να κόψουν το δάσος, ώστε να το αντικαταστήσουν με βοσκές. Σε μια δεύτερη στιγμή πετυχαίνει να συγκεντρώσει αγρότες, αγροτικούς εργάτες, συλλέκτες του καουτσούκ, συνδικαλιστές και φυλές ιθαγενών —με την υποστήριξη των κοινοτήτων της βάσης της Εκκλησίας— στην Ένωση των Λαών του Δάσους, που κάνει κι αποτυγχάνουν πολλές απόπειρες αποδόσωσης. Ο διεθνής απόηχος αυτής της δράσης τού εξασφαλίζει το 1987 την απονομή του Οικολογικού Βραβείου Global, αλλά λίγο αργότερα, το Δεκέμβριο του 1988, οι μεγαλογαιοκτήμονες θα τον κάνουν να πληρώσει πολύ ακριβά τη μάχη του βάζοντας επαγγελματίες φονιάδες να τον δολοφονήσουν.

Με τη διάρθρωσή του ανάμεσα σε σοσιαλισμό και οικολογία, αγώνες αγροτών και ιθαγενών, επιβίωση των τοπικών πληθυσμών και διασφάλιση ενός συνολικού στοιχήματος (την προστασία του τελευταίου μεγάλου τροπικού δάσους), αυτό το κίνημα μπορεί να γίνει παράδειγμα για μελλοντικές λαϊκές κινητοποιήσεις.

Κάποιες φορές συνδεδεμένο με την «οικολογία των φτωχών», βρίσκουμε στις χώρες της Τριηπειρωτικής (Ασία, Αφρική, Λατινική Αμερική) έναν άλλο τύπο κινήματος των φτωχών πληθυσμών, που συγκρούονται με τον «εκσυγχρονισμό» και τη συνολική εξάπλωση: τα *κοινωνικά κινήματα κοινοτικής έμπνευσης*, σε αγώνα ενάντια στις καταστροφικές εκδηλώσεις της καπιταλιστικής «προόδου». Ένα σημερινό παράδειγμα απεικονίζει με καταπληκτικό τρόπο αυτό τον τρόπο λαϊκής πρωτοβουλίας: το *ζαπατίστικο κίνημα του Μεξικού*, που προέρχεται από τις ιθαγενείς κοινότητες των μάγιας του Σιάπας. Παράγωγο μιας πετυχημένης «πολιτιστικής επιμεξιάς» ανάμεσα στο λατινο-αμερικάνικο μαρξισμό («γκεβαρίστικο»), τη θεολογία της απελευθέρωσης, τη συλλογική μνήμη της μεξικάνικης επανάστασης (Εμιλιάνο Ζαπάτα) και τις ιθαγενείς κοινοτικές παραδόσεις, το E.Z.L.N. (Ζαπατίστικος Στρατός Εθνικής Απελευθέρωσης) φάνηκε αμέσως ως ένα μαζικό κίνημα βαθιά ριζωμένο στο φτωχό αγροτικό πληθυσμό του Σιάπας.

Η αρχικά προγραμματισμένη ημερομηνία για την εξέγερση ήταν ο Οκτώβρης του 1992, στη διάρκεια της Πέμπτης Εκατονταετίας της «Ανακάλυψης των Αμερικών»: διαλέγοντας αυτή την υψηλά συμβολική στιγμή, το E.Z.L.N. επικαλείτο πέντε αιώνες αντίστασης των ιθαγενών στην κατοχή και στο «δντικό πολιτισμό» και τις κοινωνικές και πολιτιστικές παραδόσεις των ιθαγενών που καταστρέφονται ή απωθούνται από τους Ευρωπαίους κατακτητές. Τελικά, για λόγους ανεπαρκούς προετοιμασίας, η ημερομηνία που διαλέχτηκε ήταν ο Γενάρης του 1994, τη στιγμή που τέθηκε σε ισχύ η συνθήκη NAFTA ανάμεσα στο Μεξικό και τις

ΗΠΑ. Η λογική αυτής της συνθήκης είναι γνωστή: νεο-φιλελεύθερες μεταρρυθμίσεις, άνοιγμα των αγορών, εξάρθρωση των αναγνωρισμένων από τη μεξικάνικη επανάσταση συνεταιρισμών (*ejidos*) και προπαντός, προγραμματισμένη καταστροφή της *milpa*, της καλλιέργειας του καλαμποκιού, χιλιόχρονης βάσης της ζωής των ιθαγενών λαών, που προορίζεται ν' αντικατασταθεί από την εισαγωγή βορειοαμερικάνικου καλαμποκιού, που υποτίθεται ότι είναι λιγότερο ακριβό (γιατί είναι υπερβολικά επιχορηγημένο από την κυβέρνηση των ΗΠΑ). Αποτέλεσμα αυτής της πολιτικής «ανοίγματος» και «εκσυγχρονισμού»: η πλήρης καταστροφή των αγροτικών κοινοτήτων, κυρίως των ιθαγενών, που τα μέλη τους θα μεγαλώσουν το αστικό υπο-προλεταριάτο και τις μάζες των εξαθλιωμένων, που η επιβίωσή τους εξαρτάται από... την επισιτιστική βοήθεια των ΗΠΑ. Εκτός και αν αποφασίσουν —όπως περουβιανοί, κολομβιανοί και βολιβιανοί ιθαγενείς και αγρότες— ν' αντικαταστήσουν, σαν τελευταία τους ελπίδα, το καλαμπόκι με την κοκαΐνη... Δε σταματά κανείς την πρόοδο!

Επιτιθέμενοι στη συνθήκη NAFTA, οι ζαπατίστες προκάλεσαν την οργή και την ανησυχία όχι μονάχα της μεξικάνικης κυβέρνησης αλλά επίσης αυτή των Ηνωμένων Πολιτειών και της έτσι ονομαζόμενης «διεθνούς εμπορικής κοινότητας». Δεν είναι πια μυστικό για κανέναν πως οι βορειο-αμερικάνικες τράπεζες άσκησαν πίεση στις μεξικάνικες αρχές, για να συντρίψουν όσο δυνατόν πιο γρήγορα αυτά τα ζιζάνια που εμποδίζουν τον εκσυγχρονισμό.

Το ζαπατίστικο κίνημα, που δεν επιδιώκει να «πάρει την εξουσία», αλλά να κεντρίσει την άνηση και την ενοποίηση των μεξικάνικων λαϊκών και αντι-ιμπεριαλιστικών δυνάμεων, παρουσίασε ένα πρόγραμμα με ριζοσπαστικές, δημοκρατικές διεκδικήσεις, κοινωνικές και οικολογικές (διαφύλαξη του δάσους Lacandone), ενώ η μεξικάνικη κυβέρνηση δίσταζε ανάμεσα στη διαπραγμάτευση και τη στρατιωτική καταστολή. Με το καινούριο πολιτικό ύφος του, με την ειρωνία και το χιούμορ των ανακοινωθέντων του (συχνά γραμμένα από το διάσημο «Κομαντάντε Μάρκος»), με τον απόηχο που προκαλεί στη συλλογική μνήμη το όνομα του Εμιλιάνο Ζαπάτα, το E.Z.L.N. εντυπώσισε τη φαντασία των ανθρώπων όχι μονάχα στο Μεξικό και στη Λατινική Αμερική αλλά ακόμη και στις μητροπολιτικές χώρες. Χάρη σ' αυτή τη δημοτικότητα —και όχι σ' έναν ανύπαρκτο στρατιωτικό συσχετισμό δυνάμεων— ο ζαπατισμός πέτυχε, ως τα τώρα, ν' αντισταθεί στις μεξικάνικες αρχές και στους βορειο-αμερικάνους υποστηρικτές τους.

Στη δημιουργία των τριών κινήματων που αναφέραμε, τον οικο-σοσιαλισμό του Βορρά, την Ένωση των Λαών του Δάσους της Αμαζονίας του Chico Mendes και το Ζαπατίστικο Στρατό, ο μαρξισμός ήταν ένα όχι αμελητέο συστατικό. Απαλλαγμένος από την ιδεολογία της γραμμικής προόδου, ο μαρξισμός δε θ' απουσιάζει από τις μάχες χειραφέτησης του 21ου αιώνα.

Μετάφραση: Αντρέας Παγουλάτος

Σημειώσεις

1. Κ. Μαξ, «Η βρετανική κυριαρχία στην Ινδία», στο *Για την Αποικιοκρατία*, Μόσχα, εκδοτικός οίκος Ξένων Γλωσσών, χωρίς ημερομηνία, σσ. 33, 39.

2. Κ. Μαρξ, «Τα Μελλοντικά Αποτελέσματα της βρετανικής κυριαρχίας στην Ινδία», *Για την Αποικιοκρατία*, σελ. 90.
3. Αυτή η ανάλυση της «διαλεκτικής της προόδου» στον Μαρξ εμπνέεται ευρέως από το πρόσφατο βιβλίο του Alex Callinicos, *Θεωρίες και Αφηγήσεις. Στοχασμοί για τη Φιλοσοφία της Ιστορίας*, Cambridge, Polity Press, σσ. 151-165, ακόμη και αν τα συμπεράσματά μου είναι αρκετά διαφορετικά.
4. E.P. Thomspon, «Ιστορικά μαθήματα» στο «Εξουσίες και ονόματα», *London Review of Books*, 23, 1, 1986, σελ. 10.
5. F. Jameson, *Μεταμοντερνισμός, ή η Πολιτιστική Λογική του Ύστερου Καπιταλισμού*, Londres, Verso, 1991, σελ. 47.
6. Κ. Μαρξ, *Το Κεφάλαιο*, μετ. Joseph Roy, Παρίσι, Κοινωνικές Εκδόσεις, τόμος 1, σσ. 360-61.
7. Δες «Ας τους αφήσουμε να τρώνε μόλυνση», *The Economist*, 8 Φεβρουαρίου 1992.
8. J. Martinez-Aliez, «Πολιτική Οικολογία, Διαχειριστικές Διαμάχες και Οικονομική Ασυμβατότητα», *New Left Review*, 211, Μάιος-Ιούνιος 1995, σσ. 83-84.
9. Άρθρο στην καθημερινή εφημερίδα *La Repubblica*, Λίμα, 6 Απριλίου 1991 (που αναφέρεται από τον Martinez-Aliez, στο προηγούμενο άρθρο, σελ. 74).